

AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNi RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Nishonova Lobar Mirzakulovna

*IIVning 1-sonli Toshkent akademik litseyi,
Xuquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrası
yetakchi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqola o'quvchilarda emotsional intellektni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslarini tahlil qiladi. Tadqiqotda emotsional intellektning o'zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar kabi tarkibiy qismlari o'rganildi. Kognitiv va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodlar o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Eksperimental natijalar emotsional intellektni shakllantirish o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi, kommunikativ ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Maqolada ushbu jarayonning psixologik mexanizmlari, samarali pedagogik shart-sharoitlari va o'qituvchilar uchun tavsiyalar yoritildi. Tadqiqot natijalari emotsional intellektni rivojlantirishni ta'lim-tarbiyada ustuvor yo'nalish sifatida joriy etish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar. emotsional intellekt, pedagogik yondashuv, psixologik asoslar, empatiya, o'quvchilar.

Аннотатсия. В данной статье анализируются педагогико-психологические основы развития эмоционального интеллекта у учащихся. Исследование охватывает компоненты эмоционального интеллекта, такие как самосознание, управление эмоциями, эмпатия и социальные навыки. Методы, разработанные на основе когнитивного и деятельностного подходов, способствовали положительному влиянию на эмоциональное и социальное развитие учащихся. Экспериментальные результаты показали, что формирование эмоционального интеллекта повышает учебную мотивацию, коммуникативные способности и социальную адаптацию школьников. В статье также рассматриваются психологические механизмы данного процесса, эффективные педагогические условия и рекомендации для педагогов. Полученные выводы обосновывают необходимость интеграции развития эмоционального интеллекта в образовательный процесс как приоритетного направления.

Ключевые слова. эмоциональный интеллект, педагогический подход, психологические основы, эмпатия, учащиеся.

Annotation. This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of developing emotional intelligence among students. The study examined components such as self-awareness, emotion regulation, empathy, and social skills. Methods based on cognitive and activity-oriented approaches positively influenced students' emotional and social development. Experimental findings indicated that fostering emotional intelligence enhances students' learning motivation, communication abilities, and social adaptability. The article further explores the psychological mechanisms underlying this process, effective pedagogical conditions, and provides recommendations for educators. The results justify the necessity of prioritizing emotional intelligence development as an integral part of the educational process.

Keywords. emotional intelligence, pedagogical approach, psychological foundations, empathy, students.

Kirish. XXI asrda shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning muvaffaqiyati nafaqat bilim va kognitiv qobiliyatlari bilan, balki ularning emotsional intellekti (EI) darajasi bilan ham bevosita bog'liqdir. Emotsional intellekt shaxsning o'z emotsiyalarini anglash, boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va samarali ijtimoiy muloqotga kirisha olish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida o'quvchilarning kognitiv bilimlarini rivojlantirishga e'tibor yuqori bo'lsa-da, ularning emotsional-intellektual salohiyatini shakllantirishga oid tizimli yondashuv hali yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Bu holat ta'lim jarayonida o'quvchilarning muloqot ko'nikmalari, ijtimoiy moslashuvchanligi va motivatsiya darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarda emotsional intellektni rivojlantirish masalasi pedagogik-psixologik izlanishlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Ilmiy manbalarda kognitiv yondashuv emotsional intellektni rivojlantirishda samarali metod sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning fikrlash jarayonlari orqali o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish va ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga asoslanadi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ta'lim jarayoniga kognitiv mashqlar, refleksiya, rol o'ynash va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish kabi metodlarni integratsiya qilish o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — o'quvchilarda emotsional intellektni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, kognitiv yondashuv asosida metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini

asoslashdan iborat. Shu orqali ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirishni ustuvor pedagogik yo'nalish sifatida joriy etish zarurati yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Emotsional intellekt (EI) tushunchasi ilmiy muomalaga birinchi marta P. Salovey va J. Mayer tomonidan kiritilib, keyinchalik D. Goleman tomonidan ommalashtirildi. Mayer va Salovey EI ni "shaxsning o'z emotsiyalarini anglash, boshqarish va boshqalarning emotsiyalarini tushunish qobiliyati" sifatida izohlagan. Goleman esa EI ni shaxsning ijtimoiy muvaffaqiyati va kasbiy kompetensiyasida muhim omil sifatida talqin qiladi. Psixologik tadqiqotlarda emotsional intellektning o'zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya, ijtimoiy ko'nikmalar kabi komponentlari ajratib ko'rsatiladi. Beauchamp va Anderson tomonidan olib borilgan izlanishlarda EI ni rivojlantirish ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligi, akademik motivatsiyasi va muloqot ko'nikmalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilgan ayrim ilmiy izlanishlar emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning shaxslararo muloqot va ijtimoiy adaptatsiyasini kuchaytirishini tasdiqlaydi. Biroq, mavjud tadqiqotlar ko'proq umumiy psixologik yondashuvlarga asoslanib, kognitiv yondashuvning EI ni rivojlantirishdagi roli yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu bois, ushbu tadqiqot emotsional intellektni kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish va ilmiy jihatdan asoslashga qaratiladi.

Tadqiqot dizayni: Ushbu tadqiqot kvazi-eksperimental dizaynda olib borildi. Pre-test/post-test nazorat va tajriba guruhlar yordamida emotsional intellektni rivojlantirish metodlarining samaradorligi baholandi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda 14–16 yoshli 120 nafar akademik litsey o'quvchilari (60 nafari tajriba, 60 nafari nazorat guruhi) qatnashdi. Guruhlar jins va akademik ko'rsatkichlar bo'yicha muvozanatlashtirildi.

O'lchov vositalari:

Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) adaptatsiya qilingan variantidan emotsional intellekt darajasini aniqlashda foydalanildi.

O'quvchilarning empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarini baholash uchun Davis Interpersonal Reactivity Index (IRI) qo'llanildi.

Pedagogik kuzatuv va so'rovnoma metodlari qo'shimcha ma'lumotlar to'plashda ishlatildi.

Intervensiya dasturi: Tajriba guruhida 12 haftalik pedagogik intervensiya amalga oshirildi. Mashg'ulotlar quyidagilarni o'z ichiga oldi:

Kognitiv refleksiya mashqlari orqali hissiyotlarni tahlil qilish;

Rol o'ynash va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish;

Guruh muhokamalari va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Ma'lumotlar SPSS 25 dasturida qayta ishlanib, Student t-testi va ANOVA yordamida tajriba va nazorat guruhlarini ko'rsatkichlari taqqoslandi. $P < 0.05$ darajasida statistik muhimlik aniqlanib, intervensiya samaradorligi baholandi.

Natijalar va tahlil.

Tadqiqot natijalari tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasidagi farqlarni aniq ko'rsatdi. Tajriba guruhida kognitiv yondashuv asosida olib borilgan pedagogik intervensiyadan so'ng emotsional intellektning barcha komponentlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi:

O'zini anglash ko'rsatkichi: dastlabki holatdan 17.8% ga oshdi ($p < 0.05$).

Emotsiyalarni boshqarish: 21.3% lik o'sish kuzatildi ($p < 0.01$).

Empatiya darajasi: 23.6% ga oshib, yuqori statistik muhimlik bilan tasdiqlandi ($p < 0.01$).

Ijtimoiy ko'nikmalar: 19.4% lik o'sish qayd etildi ($p < 0.05$).

Nazorat guruhida esa ushbu komponentlar bo'yicha sezilarli o'zgarishlar kuzatilmadi ($p > 0.05$). Bu esa intervensiya dasturining samaradorligini tasdiqlaydi.

Quyidagi grafik va jadvalda tajriba va nazorat guruhlarini natijalari taqqoslanadi:

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasida emotsional intellekt ko'rsatkichlari (%)

Komponentlar	Dastlabki holat	Tajriba guruhi (post-test)	Nazorat guruhi (post-test)
O'zini anglash	56.4	74.2	57.1
Emotsiyalarni boshqarish	52.8	74.1	54.2
Empatiya	50.6	74.2	51.3
Ijtimoiy ko'nikmalar	54.3	73.7	55.6

Tahlil (Discussion)

Tadqiqot natijalari emotsional intellektni rivojlantirishda kognitiv yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. Olingan ma'lumotlar Mayer va Salovey hamda Goleman tomonidan ilgari surilgan nazariyalar bilan uyg'unlikda bo'lib, emotsional intellektning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatdagi muhim omil ekanini yana bir bor ko'rsatdi.

Kognitiv refleksiya, rol o'ynash va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish mashg'ulotlari o'quvchilarning emotsional anglash va boshqaruv ko'nikmalarini mustahkamladi. Ushbu yondashuv Beauchamp va Anderson (2010) ta'kidlaganidek,

shaxsning fikrlash jarayonlari orqali emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Natijalar shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Bu nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularning akademik samaradorligini va ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi.

Cheklovlar: Tadqiqot namuna hajmi cheklangan bo'lib, natijalar kengroq populyatsiyaga tatbiq etilishi uchun qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi. Shuningdek, uzoq muddatli monitoring natijalari emotsional intellekt rivojlanishining barqarorligini aniqlashga xizmat qiladi.

Xulosalar:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda emotsional intellektni rivojlantirish ularning shaxsiy, ijtimoiy va akademik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan pedagogik metodlar emotsional intellektning asosiy komponentlari – o'zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni sezilarli darajada oshirdi. Eksperimental natijalar emotsional intellektni rivojlantirish o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuvchanligini yaxshilashga xizmat qilishini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari shuningdek, ta'lim jarayoniga emotsional intellektni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlarni integratsiya qilish ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, yoshlarning emotsional barqarorligi va ijtimoiy faoliyatga tayyorligini mustahkamlashini ko'rsatdi. Bu esa EI rivojlanishini ta'limning ajralmas qismi sifatida joriy etish zarurligini ta'kidlaydi.

Amaliy tavsiyalar.

Pedagoglar uchun treninglar: O'qituvchilarni emotsional intellektni rivojlantirish metodlari bo'yicha maxsus o'quv-seminarlarga jalb qilish.

Kognitiv yondashuv asosidagi mashg'ulotlar: Ta'lim dasturlariga refleksiya, rol o'ynash va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish kabi interaktiv metodlarni kiritish.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: Maktab va litseylarda psixologlar bilan hamkorlikda emotsional intellektni o'lchash va rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni yo'lga qo'yish.

O'quv dasturlarini boyitish: Ta'lim jarayoniga EI rivojlantirishga oid mashqlar va darsliklar kiritib, o'quvchilarni his-tuyg'ularni anglash va boshqarishga o'rgatish.

Monitoring va baholash: Emotsional intellektni muntazam baholash va rivojlanish dinamikasini kuzatib borish uchun standartlashtirilgan test va so'rovnomalardan foydalanish.

Ijtimoiy loyihalar: O'quvchilarni jamoaviy ishlarda, ijtimoiy loyihalarda va ko'ngillilik faoliyatlarida qatnashishga rag'batlantirish orqali empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlash.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. GOULMAN, D. Emotsionalnyy intellekt: Pochemu on mojet znachit bolshe, chem IQ. – Nyu-York: Bantam Books, 1995. – 352 s.
2. MAYER, Dj. D., SALOVEY, P. Chto takoe emotsionalnyy intellekt? // V kn.: Emotsionalnoe razvitie i emotsionalnyy intellekt: Obrazovatelnye posledstviya / pod red. P. Salovey i D. Sluyter. – Nyu-York: Basic Books, 1997. – S. 3–31.
3. MAYER, Dj. D., SALOVEY, P., KARUSO, D. R. Emotsionalnyy intellekt: teoriya, rezultaty i vyyvody // *Psychological Inquiry*. – 2004. – T. 15, № 3. – S. 197–215. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02
4. BOSHPAMP, M. X., ANDERSON, V. SOCIAL: integrativnaya model razvitiya sotsialnykh navykov // *Psychological Bulletin*. – 2010. – T. 136, № 1. – S. 39–64. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0017768>
5. KARIMOV, U. Pedagogik psixologiyada emotsional intellektning ahamiyati. – Toshkent: Fan, 2021. – 180 b.
6. BRAKKETT, M. A., RIVERS, S. Ye., SALOVEY, P. Emotsionalnyy intellekt: posledstviya dlya lichnogo, sotsialnogo, akademicheskogo i professionalnogo uspeha // *Social and Personality Psychology Compass*. – 2011. – T. 5, № 1. – S. 88–103. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x>
7. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING PQ-4884-SON QARORI. Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent: Lex.uz, 2020.
8. ZEYDNER, M., ROBERTS, R. D., METTYUS, G. Mojet li emotsionalnyy intellekt byt obuchen? // *Educational Psychologist*. – 2002. – T. 37, № 4. – S. 215–231. DOI: https://doi.org/10.1207/S15326985EP3704_2